

NĚMECKÉ DIVADLO V ARCHIVU KANCELÁŘE PREZIDENTA MASARYKA

JITKA LUDVOVÁ

Abstrakt

Kancelář prezidenta Masaryka začala oficiálně pracovat 1. ledna 1919. Její archiv obsahuje dokumenty o skličující situaci některých německých scén působících v Československu (Plzeň 1922), ilustruje Masarykovy osobní kontakty s některými zahraničními divadelníky (Alexander Moissi, Ernst Toller), přináší doklady o české politické cenzuře v Praze apod. Obšírná je sbírka dokladů k událostem z 16. listopadu 1920, kdy pražští herci, legionáři a občané obsadili Stavovské divadlo, sídlo německého souboru, a zabrali je pro český provoz.

Klíčová slova

Archiv prezidenta Masaryka, Německé divadlo v Plzni 1922, Alexander Moissi, Ernst Toller, *Der entfesselte Wotan*, zabránění Stavovského divadla

German Theatre in the Archives of Masaryk's Presidential Office

Abstract

The office of President Masaryk officially began its work on 1 January 1919. Its archive contains documents on the depressing situation of some German theatres operating in Czechoslovakia (Plzeň 1922), illustrates Masaryk's personal contacts with some foreign theatre artists (Alexander Moissi, Ernst Toller), provides evidence of Czech political censorship in Prague, etc. There is an extensive collection of documents on the events of 16 November 1920, when Prague actors, legionaries and citizens occupied the Estates Theatre, the stage of the German company, and took it over for Czech operations.

Keywords

President Masaryk's Archive, German Theatre in Pilsen 1922, Alexander Moissi, Ernst Toller, *Der entfesselte Wotan*, seizure of the Estates Theatre

Archiv Kanceláře prezidenta republiky byl oficiálně založen 1. ledna 1919; tímto datem začínají záznamy v jeho inventáři. V chronologickém pořadí jsou zde seřazeny oficiální i soukromé písemnosti: protokoly ze zasedání vlády, zápisy z jednání s návštěvníky, korespondence určená přímo do prezidentových rukou, ať už od soukromníků nebo od institucí. Masarykovým kancléřem byl Přemysl Šámal, právník a prezidentův spolupracovník už z doby předválečné i válečné.

Obraz každodenního života státu, jak jej poskytuje inventář archivu prezidentovy kanceláře, je nutně fragmentální. Účast hlavy státu na různých událostech a rozhodnutích zanechávala různě viditelné stopy. K soustavně řešeným problémům patřila německa menšina v Československu.¹ Téma „Češi a Němci“ v jednom státě provázelo Masaryka po celý život a archivní písemnosti ukazují rozpětí, v němž se jeho úvahy a aktivity odehrávaly. Když přijímal úřad prezidenta, vyjadřoval veřejně odhodlání poskytnout občanská práva a prostor pro rozvoj kultury příslušníkům všech národností v republice. V parlamentní praxi se však téměř vždy postavil za stanovisko česko-slovenské většiny a zanechal svůj podpis i pod texty zákonů a nařízení, jež menšinám, zejména německé, stavěly překážky. Paradoxem je, že právě na Masaryka se obracely vedoucí osobnosti německých institucí a v obtížných situacích žádaly o jeho přímluvu a pomoc.

Jedním z klíčových rozhodnutí, které Masaryk podepsal, byl Zákon 122/1920 Sb., jímž se stanoví zásady jazykového práva² z 29. února 1920. Zákon měl zásadní dopad na pozici a praxi německojazyčných divadel v Československu. Spolu s předsedou vlády Vlastimilem Tusarem zde Masaryk svým podpisem potvrdil, že „jazyk československý“ se stává oficiálním komunikačním prostředkem ve veřejném životě. S oporou v tomto zákoně stanovily úřady republiky dvě kategorie institucí: 1. preferované, pracující ve státním jazyku *československém*, jež se těšily podpoře, a 2. nepreferované, komunikující v nestátních jazycích, jež na podporu neměly nárok a mohly ji dostat pouze z dobré vůle (blíže Ludvová 2000). V roce 1921 bylo v Československu celkem 24 německy hrajících divadel, převážně městských, která jazykový zákon přiváděl na pokraj krachu. Prezidentovým prostřednictvím se německé scény pokoušely zeslabit jeho tvrdost.

Německé divadlo v Plzni

Situaci německého divadla v Plzni ilustruje řada dokumentů z Masarykovy kanceláře z roku 1922. Dne 9. března zaznamenal kancléř Šámal obsah svého telefonického hovoru s ministrem sociální péče Gustavem Habrmanem.

Záznam 9. března 1922

T 416/22

Telefonuje ministr sociálních věcí Habrman, že mešká u něho deputace herců německého divadla z Plzně. Divadlo jest, jak pan ministr se vyjádřil, „na huntě“, a zřízenci nedostali platu. Táže se, zda by mohli obdržet něco

- 1 Dostupné na online <https://www.prazskyhradarchiv.cz/cs/archivkpr/archivni-fondy-a-sbirky/archivni-fondy-a-sbirky>. Archiv KP – D 9254 – Němci v ČSR – Rok 1919-20 – karton 9: Situační zprávy – Německé politické strany a spolky – Úřady, úřadování, správní orgány veřejné, civilní a soudy – Kulturní záležitosti – Německá protičeská propaganda – Německá Národní rada v Brně – Studenti – Němečtí důstojníci – Vojsko.
- 2 Dostupné online <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/1703/0/2/zakon-c-122-1920>.

z Masarykova fondu.³ Sděлил jsem panu ministrovi, že Masarykův Národní fond co do podstaty jest již přes rok rozdělen, že snad by bylo možno jediné uvažovati o nepatrné podpoře, když by kromě nadání bylo ještě ušetřeno něco z úroků, ačkoliv ani to nemám jisto. Že se u referenta zeptám a výsledek pak panu ministru sdělím. – Dr. Šámal

Referoval jsem panu kancléři, že ze jmění Národního fondu Masarykova ani z úroků nelze touto dobou žádné podpory poskytnouti. – Dr. Říha

Do konce března se na situaci v plzeňském divadle nic nezměnilo. Odborová organizace plzeňské scény se proto obrátila na předsedu německé sociální demokracie Ludwiga Czecha s žádostí, aby v Kanceláři prezidenta slíbenou pomoc urgoval.

Veleváženému poslanci panu dr. Czechovi.⁴

Plzeň 29 III / 1922 T 416/22

Podepsaný místní svaz Vás prosí, abyste se zeptal kancléře prezidenta, kdy nám bude slíbená pomoc z Masarykova fondu odeslána, protože bída je téměř nesnesitelná a část našich členů už od 1. dubna bude bez přístřeší.

K vysvětlení dodávám následující: už asi před 5 týdny byl zde v Plzni ministr Habrman a náš předseda Swoboda se na něj obrátil s prosbou o nějakou podporu hercům a hudebníkům místního německého divadla, kteří trpí bídou, a předal mu i doporučení odborového sekretáře Ocha. Deset dní nato byli pánové Och a Swoboda v Praze u ministra Habrmana a ptali se na tuto záležitost, min[istr] Habrman telefonoval kancléři a dal pak následující odpověď: Masarykův fond je rozebrán, ale z úroků z tohoto fondu ještě několik tisíc dostaneme.

Prosíme nyní pana doktora Czecha, aby se podíval na náš případ, a co možná rychle zařídil u kancléře odeslání povolené částky, protože naši lidé od 10. t. m. nedostali žádné mzdy a jsou vydáni hořké bídě.

V očekávání, že naši prosbu příznivě posoudíte a podpoříte, podepisujeme se s díky jménem

Místního svazu německých zaměstnanců divadla v Plzni (Lokalverband der deutschen Bühnenangestellten in Pilsen)

předseda Marcell Swoboda – sekretář Richard Gutmann

Ludwig Czech postoupil urgenci kancléři Šámalovi, který se opět obrátil na ministra Habrmana. Habrman reagoval o dvanáct dní později.

V Praze dne 10. dubna 1922, Č. j. 454/N – 22, 1 příloha

T 677/22

Pane kancléři!

Mluvil jsem s Vámi u příležitosti podávání čaje v ministerstvu národní obrany o zuboženém stavu personálu německého divadla v Plzni a dotazoval jsem se, bylo-li by možno těmto lidem na vymření v Plzni něčím přispěti z fondu

3 Masarykův fond byla větší finanční částka, kterou dostal prezident při nástupu do funkce od průmyslníků, bank a zámožných jednotlivců a kterou mohl rozdělit podle vlastní úvahy. Tento zdroj stál mimo státní rozpočet a nepodléhal jazykovému zákonu.

4 Originál německy, překlad JL. – Poslanec se jmenoval Ludwig Czech, čeští pisatelé jeho jméno počesťovali (Čech), v takových případech ponecháváme tuto transkripci.

pana presidenta. Ráčil jste mi slíbiti, že se pokusíte sehnati aspoň menší obnos a vyslovil jste číslici 5.000 K.

Prosím, abyste laskavě tuto záležitost v tomto smyslu pokud možno brzy vyřídil. Učinil jsem o tom sdělení poslanci panu Čechovi.

V dokonalé úctě Habrman

Za Kancelář prezidenta odpověděl obratem její úředník dr. Jan Čihař.

Pan Gustav Habrman
Ministr sociální péče v Praze

V Praze dne 12. dubna 1922 T 677/22

Pane ministře,

z rozkazu pana kancléře dovoluji si zaslati 5.000 Kč (pět tisíc Kč) pro strádající personál německého divadla v Plzni a prosím, abyste laskavě se obtěžoval příslušnou stvrzenku podepsati a doručiteli tohoto listu odevzdati.

Vám, slovytný pane ministře zcela oddaný

Dr. Jan Čihař, rada Kanceláře prezidenta republiky

Původ finanční částky, o kterou se zde jedná, není nijak vysvětlen. Mohla pocházet z pozdního výnosu Masarykova fondu, ale nelze vyloučit, že obnos dal k dispozici sám Masaryk. Nebyl by to jediný případ, kdy prezident přispěl na veřejné účely svými prostředky.

Kontakty a audience – Moissi a Toller

S žádostmi o audienci se na Masarykovu kancelář obracely osobnosti a instituce z Československa i ze zahraničí. Přijetí u prezidenta nebylo samozřejmé. Osobnosti, které nezastupovaly známou instituci nebo nebyly obecně známé, se zpravidla musely prokázat věrohodným doporučením. Kancelář je v některých případech prověřovala. Prezidentovi úředníci se snažili vyloučit z jeho okolí osoby blízké krajní politické levici, přesněji řečeno – komunisty. Připomeňme, že jsme v těsně poválečných letech, kdy byla v Moskvě založena Kominternu a vyhlášena Maďarská a Bavorská republika rad. U jmen některých žadatelů v archivu je v závorce poznamenáno, že jde o člověka blízkého komunistům; v jednom případě stojí přímo na obálce přijatého dopisu přípis, že dotyčné osobě nebude ani v budoucnu audience udělena. S těmito snahami Masarykových úředníků kontrastovala skutečnost, že prezident sám se angažoval ve dvou případech známých německých divadelníků, jejichž silně levicové pozice mu musely být dobře známy.

V létě 1919 požádal Masaryka o pomoc Alexander Moissi, herec s pestrým osudem, který prožil část svého uměleckého mládí v pražském německém divadle u ředitele Neumanna a už před první světovou válkou dokázal naplnit hlediště pražského kina Lucerna svými filmy⁵ (podrobně Ludvová 2012a). Ve velmi mladém věku se Moissi připojil k okruhu kolem Rosy Luxemburgové, po začátku první světové války požádal o německé občanství a přihlásil se k dobrovolné službě do německé armády. Sloužil u letectva, byl zajat, ale záhy vyměněn. Po válce žil v Německu a nadále se pohyboval v levicových kruzích. Často pobýval ve Vídni. Na začátku července 1919 měl hostovat v několika představeních v pražském německém divadle, ale československé vyslanectví

5 Soubor dokumentů v Archivu Kanceláře prezidenta, protokol R, inv. č. 103.

Kleine Bühne

(Prag II., Havlíčkovo nám. 28)

Direktion: Leopold Kramer

Donnerstag den 29. Jänner 1925

Anfang 7 $\frac{1}{2}$ Uhr

Uraufführung:

Der entfesselte Wotan

Eine Komödie in 4 Bildern von Ernst Toller.

In Szene gesetzt von Hans Demetz.

FIGUREN:

Gott Wotan	—	—	—	Roman Reinhardt
Wilhelm Dietrich Wotan, ein Freier	—	—	—	Paul Hörbiger
Mariechen, seine Frau	—	—	—	Anita Wolf
Junger Arbeiter	—	—	—	Karl Badeleit
Schlein, ein stellenloser Kaufmann	—	—	—	Josef Kemner
von Wolfblitz, ein Offizier a. D.	—	—	—	Friedrich Högl
Gräfin Gallig, ein altesches Hofräulein a. D.	—	—	—	Marianne Reid
von Stahlfaust, ein Korpsgeneral a. D.	—	—	—	Willi Rösner
Karuschen, ein Bankier	—	—	—	Willi Bauer
Ernst von Vuffard-Baldrian, ein königlicher Feldendarksteller a. D.	—	—	—	Roman Reinhardt
Reporter	—	—	—	Herb. Königsmark
Polizist	—	—	—	Philipp Zeit
Kellner	—	—	—	Adolf Schaumann
Ein wallender Oberlehrer-Vollbart	—	—	—	Heinrich Schönberg

Immer bewachte Bürger. — Heute in Deutschland.

Kassaeröffnung 7 Uhr

Anfang 7 $\frac{1}{2}$ Uhr

Ende nach 9 Uhr

Große Preise

Nach Beginn der Vorstellung wird **keinesfalls** Einlass gewährt!

Die Kristalluster lieferte die Firma **Elias Palme**. Vertr.: **H. F. Seidel**, Mikulandská 10, Tel. 882.

Kleine Bühne

Freitag den 30. Jänner 1925

Anfang 7 $\frac{1}{2}$ Uhr

Burgtheatergastspiel

Sterbende Rosen — Literatur — Ein Heiratsantrag

Druck von Palasek und Kraus (früher A. Renn) in Prag. — Verlag der Direktion.

ve Vídni mu neudělilo vstupní vízum do republiky s důvěrným odůvodněným, že jde o umělce „z bolševických kruhů“, který aktivně šíří komunistické myšlenky. Moissi se obrátil telegramem přímo na Masaryka a po prezidentově telegrafické intervenci vízum bleskově dostal. Korespondenci uzavřel Masaryk zdvořilým, ale naléhavým telegramem:

2. 7. 1919

Vídeň, Hotel Imperial

Pan Alexander Moissi,
Důvěřuji Vašemu ujištění, že využijete svého pobytu v Praze a v celém státě pouze pro umělecké účely a sdělím toto své mínění vládě. – T. G. Masaryk⁶

Druhou známou levicovou osobností, které Masaryk udělil v audienci, byl bavorský spisovatel a dramatik Ernst Toller. Patřil k čelným protagonistům levicové revoluce v Bavorsku a 1919 byl krátce prezidentem jejího Ústředního revolučního výboru. Po pádu Bavorské republiky rad byl zatčen, souzen pro velezradu a na pět let uvězněn. Ve vězení napsal kromě svazku básní několik divadelních her, jež se zařadily k nejlepšímu dědictví expresionismu, průběžně vycházely tiskem a dostaly se na jeviště i v době autorova omezeného pohybu.⁷ Po odpykání trestu se Toller usadil ve Vídni. V den jeho propuštění (16. července 1924) vyšel ve vídeňském sociálnědemokratickém listu *Der Tag* dlouhý sloupek s ironickým titulkem *Der Hochverräter Ernst Toller (Velezrádce Ernst Toller)*, v němž vydavatel listu Hanns Margulies označil někdejšího odsouzence za obět bavorského pravicového soudnictví.⁸

Toller se usadil ve Vídni a z dokumentů dochovaných v archivu prezidentské kanceláře je patrné, že usiloval o seznámení s Masarykem. Spojil se s Ludwigem Czechem a požádal ho, aby zprostředkoval audienci. Czech oslovil kancléře a sám přijetí doporučil. Šámal se obrátil prostřednictvím ministerstva zahraničí na české vyslanectví v Berlíně a požádal o stanovisko. Bylo též kladné. Nikdo ze zúčastněných nechtěl na prezidenta přivolat útoky pražského pravicového tisku, a proto se Šámal s Masarykem uchýlili k taktickému manévru: audienci umístili do zámku v Lánech a neohlásili ji tisku. Šámal napsal na stroji služební příkaz pro řidiče na 11. prosince 1924 a připsal rukopisnou poznámku:

Pan Toller pojedje do Lán v sobotu v 5 hodin. Auto bude čekat ve čtvrt na pět u hotelu Palace. Dr. Czechovi oznámeno. Audience nebude uveřejněna v tisku.

Následujícího dne, 12. prosince, oznámil denní tisk z prezidentova programu pouze audienci udělenou francouzskému vyslanci a jeho doprovodu.⁹

6 Originál Německy, překlad JL: Herr Alexander Moissi, Wien. Hotel Imperial. Ich vertraue Ihrer Versicherung, dass Sie den Aufenthalt in Prag und im ganzen Staate nur zu künstlerischen Zwecken benutzen werden und werde diese meine Ansicht der Regierung zur Kenntnis bringen. T. G. Masaryk.

7 *Masse-Mensch, ein Stück aus der sozialen Revolution des 20. Jahrhunderts* (napsáno 1920, Potsdam 1922 [Masový člověk, hra ze sociální revoluce 20. stol.]); *Der Deutsche Hinkemann. Tragödie in 3 Akten* (napsáno 1921–22, 1923 [Drama o těžce zmrzačeném navrátilci z první světové války]); *Die Wandlung. Das Ringen eines Menschen* (Potsdam 1922 [Proměna. Člověk bojující]) ad.

8 Nesign. *Der Hochverräter Toller. Der Tag* 3, 16. 7. 1924, č. 586, s. 3.

9 Archiv Kanceláře prezidenta, inv. č. A 1838/192/1924. Audience francouzského velvyslance byla oznámena v *Prager Tagblatt* 49, 12. 12. 1924, č. 290, s. 5.

Z Masarykova rozhovoru s Tollerem nebyl pořízen záznam. Můžeme pouze předpokládat, že hovor se dotkl také premiéry Tollerovy hry *Der entfesselte Wotan* (Odpoutaný Wotan), která vznikla během autorova pobytu ve vězení, byla vydána v roce 1923 a 29. ledna 1925 měla být poprvé uvedena na malém jevišti pražského německého divadla (Kleine Bühne). Rozhodnutí o jejím nastudování padlo podstatně dříve, než bylo dohodnuto setkání v Lánech. Ředitel Kramer anoncoval v *Prager Tagblatt* 17. září 1924 *Wotana* jako součást připravovaného cyklu Kammerspiele, řady většinou soudobých her, jimž dával moderní inscenační řešení režisér Hans Demetz.

Satira čerpá látku z poválečné doby v Německu, jež byla naplněna bezskrupulózní honbou za penězi. Hlavní hrdina Wilhelm Dietrich Wotan je zkrachovalý holič, který chce zbohatnout. Má nový plán. Jako zkušený šíbr namlouvá lidem, že mu brazilská vláda přenechala velké území, na kterém se mohou usadit všichni, kdo nejsou v Evropě spokojeni. Brazilskou půdu zájemcům hned prodává, a přitom slibuje nemožné, lže, šíří antisemitismus a inkasuje tučné sumy. Lidem se jeví jako Mesiáš. Když se celá věc provalí, stačí hlavní hrdina ještě oznámit předplatné na vydání svých memoárů.¹⁰ Další postavy jsou vytvořeny podle populistických a anstisemitských stereotypů. Největší role mají Der Schleim, General von Stahlfaust, Jüdischer Kaufmann a Bankier Karanschen.¹¹

Toller určitě sledoval Demetzovu režijní práci v divadle a mezi audiencí u Masaryka a premiérou, na níž byl přítomen,¹² navštívil Prahu alespoň ještě jednou.¹³ Už 7. prosince 1924 četl ukázkou z textu *Wotana* ve Vídni, v prostorách nakladatelství Kiepenheuer, které knihu vydalo. Demetz se musel obávat reakce konzervativnější části pražského publika a zřejmě po dohodě s autorem škrtl některé pasáže textu, podle kritiků ku prospěchu věci. Do titulní role byl obsazen Paul Hörbiger, sotva třicetiletý německy mluvícího rodáka z Pešti, výtečný herec, schopný zvládnout komediální i ostře satirické rysy postavy.

Německá cenzura hru zakázala, v Československu byla povolena. Hned po prvním velmi úspěšném pražském představení se však dostala pod politický tlak. Její osudy popisuje *Tagblatt*, *Organ für die Interessen des werktätigen Volkes*, sociálnědemokratický list vydávaný v Linci.¹⁴ Uvádí, že čtrnáct dní po premiéře bylo představení zcela mimo repertoár, bez jediné reprízy. Redakce *Tagblattu* se vydala po stopě této nápadné skutečnosti a zjistila následující: ředitele Kramera pozvali po premiéře na pohovor prof. August Naegle, německý politik a katolický kněz působící v Čechách, a prof. Bruno Kafka, německý poslanec v Praze. Oba poukazovali na nežádoucí

- 10 Hru nastudoval sto let od vydání, 2023, kolektiv mladých herců Národního divadla ve Výmaru v aktualizaci pro 21. století, s *Wotanem* jako ženskou rolí. Viz: Interview mit dem Team, Jugendclubstücke 2023, <https://www.nationaltheater-weimar.de/de/programm/specials/wotan-interview.php>, [27. 12. 2023].
- 11 Osoby a obsazení podle oznámení premiéry v *Prager Tagblatt* 50, 29. 1. 1925, č. 25, s. 13: General von Stahlfaust (Generál Ocelová pěst); Der Schleim (Sliz), oportunist, který *Wotana* vede, profituje z jeho akcí, ale hned po jeho pádu ho opustí; Jüdischer Kaufmann (Židovský obchodník); Bankier Karanschen (Bankéř Karanschen).
- 12 Definitivně oznámeno v *Prager Tagblatt* 50, 24. 1. 1925, č. 21, s. 6. – Recenze premiéry: Max Brod. *Prager Tagblatt* 50, 31. 1. 1925, č. 27, s. 7; Ludwig Winder. *Neue Freie Presse* 6. 3. 1925, č. 21723, s. 11 (Wien).
- 13 Dne 17. ledna 1925 se v pražském Obecním domě zúčastnil konference organizace Internationale Arbeiterhilfe.
- 14 *Tagblatt. Organ für interesse der werktätigen Volkes* 10 (29), 19. 2. 1925, č. 40, s. 4.

politické konsekvence premiéry, zejména na skutečnost, že hrou byly silně pobouřeny sudetoněmecké noviny („Hetze der sudetendeutschen Tageszeitung“). Šokován nečekaným nátlakem, chtěl Kramer „použít vyzkoušené metody Bohemie“ a odvolal první plánované reprízy pro údajné onemocnění Paula Hörbigera, aby hra „nebyla na očích“. Linecký *Tagblatt* „jménem naprosté většiny Němců v Praze, kteří nejsou německými nacionalisty“ proti dalšímu odsunutí hry protestoval a prohlašoval, že jeho čtenáři ji chtějí vidět na jevišti okamžitě. První příležitostí byl termín 11. března, kdy se měla konat repríza pro Bildungsverein der deutschen Arbeiter (Vzdělávací spolek německých dělníků). Tento dělnický abonentní cyklus kupoval už od roku 1906 pro členy uvedeného spolku pražský optik Moritz Deutsch (podrobněji Ludvová 2012b: 61, 211, 321). Představení byla placena předem a musela být ve sjednaném termínu uvedena, tudíž i repríza objednaná na 11. března se musela uskutečnit. Za stejných okolností se ostře sledovaná hra dostala na jeviště 23. března v abonmá pro Verband der Bank- und Sparkassenangestellten [Svaz zaměstnanců bank a spořitelen].

Politické kampaně

V roce 1920 dolehly do Masarykovy kanceláře nepokoje z brněnského německého divadla. Na tamní městské radnici získali většinu Češi a změnilo se národnostní obsazení odborných komisí v zastupitelstvu. V městské divadelní komisi tehdy zasedalo šest Čechů a pouze tři Němci. Pro oba soubory to znamenalo změny včetně stavebních úprav, přestaveb, stěhování a přizpůsobování nejen repertoáru, ale také personálního složení souborů.

Jak píše divadelní ředitel a sekretář Gustav Bondi, zformovala se v Brně česká skupina, která chtěla demonstracemi vynutit ukončení německých představení. „Vyžadovalo veškeré síly divadelní komise, aby přímluvami u primátora, různých ministrů, ba u samého prezidenta Masaryka byl tento smrtelný škrt odvrácen“ (Bondi 1924: 129n.).

V archivu Masarykovy kanceláře zůstala stopa po brněnských událostech v korespondenci kolem hry Felixe Saltena *Der Gemeine* (Voják, Obyčejný voják). Renomovaný rakouský autor, básník, dramatik, libretista a kritik, rodným jménem Siegmund Salzmann, jehož díla uváděly všechny respektované rakouské scény, byl osobně v Brně poprvé 22. září 1919, kdy pro nečetné shromážděné publikum četl ze svých novel. V běžící sezoně oznámilo divadlo premiéru *Vojáka* na 16. února 1920. Hra vznikla v roce 1899, ale pro své antimilitaristické zaměření byla v Rakousku-Uhersku trvale zakazována (Bondi 1924: 147).

Tuto skutečnost měl zřejmě na mysli kancléř Šámal, když se chtěl ještě před premiérou ujistit, že Zemská správa politická v Praze hru pro brněnské provedení skutečně povolila, a vyžádal si z Brna kopii příslušného dokumentu. Dostal následující zprávu:¹⁵

V Brně dne 12. února 1920

Číslo 2027/ pres.

Divadelní hra *Der Gemeine*,
Kanceláři presidenta republiky!

Ku dnešnímu telefonickému rozhovoru (u telefonu pan sekční rada Koschin)
dovolují si podat tuto zprávu:

15 Kancelář presidenta republiky, přijato 16. února 1920 – inv. č. 136, D 1257/1920.

Povolení ku provozování činohry Felixe Saltena *Der Gemeine* na brněnských spojených divadlech bylo uděleno výnosem zemské politické zprávy ze dne 27. října 1919, čís. 15978 za těchto formálních omezení:

1. Šikovatel *Wessely* budiž jinak pojmenován a nesmí mluvit česko-německým dialektem, nýbrž některým jiným dialektem, ku př. polským (s. 3, 5, 6, 137–144).
2. Narážky na s. 5 a 6 v řeči Fleischhauera „der Bem, der Bem“ musí odpadnout.¹⁶
3. Na s. 61 v řeči Marie budiž škrtnuta slova: O, du mein Österreich¹⁷ a hudba za jevištěm ať hrá jinou melodii.

Tato omezení rázu více formálního, vnitřní ceny kusu po stránce umělecké se nedotýkající, byla nutna vzhledem na místní poměry brněnské a není ani nyní žádné pochybnosti o tom, že by při hraní písně O, du mein Österreich – a i když to spisovatel mínil ironicky, ze strany zčásti horkokrevného, zčásti zlomyslného publika došlo k činům demonstračním, jež by nijak nepřispívaly ke konsolidaci napjatých poměrů brněnských. To mlčky uznalo i ředitelství spojených německých divadel brněnských (dr. Beer) a nenamítalo dosud ani nejmenšího proti vymíněným omezením.

K ilustraci poměrů podotýkám, že část mladších živilů německého obyvatelstva nedá si ještě ani v poslední době ujíti žádnou příležitost ku demonstračnímu jednání, ba i k veřejnému urážení a zesměšňování zařízení republiky a jich i nejvyšších reprezentantů.

Správce Zemské správy politické
[podpis nečitelný]

Jak stojí v dopise, Zemská správa politická zasáhla do textu pouze „formálními omezeními“. Česká cenzura za republiky zde zasahovala „symetricky“ k někdejší rakouské: za císaře odstraňovali rakouští cenzoři z textu každou zmínku, jež by mohla vyzníti v neprospekch Němce či Rakušana, zesměšnit jeho způsob vyjadřování nebo jej postavit do ponižující situace (Ludvová 2019: 193–223, zvl. 201). Podle představ české cenzury zase Rakušan nesměl „bémákovat“, aby nezesměšňoval český jazyk. Česká cenzura také nedovolovala, aby vysoce postavené osobě německého jazyka sloužil sluha s českým jménem, protože by byl společensky ponížen. Nesměly se hrát písně, jejichž texty přivolávaly nevhodné asociace na dobu císařství. Zdá se, že toto třetí vyžadované omezení brněnská režie nerespektovala a použila nevhodnou hudbu. Bondi píše, že hra „utrpěla po brněnském provedení nový zákaz kvůli přehrání zakázaného vojenského pochodu“ (Bondi 1924: 147).

Zabrání Stavovského divadla

Největší divadelní aférou, která v prezidentově kanceláři zanechala své stopy, bylo zabránění Stavovského divadla legionáři, herci a českými občany v listopadu 1920 (více Hilmera 1994).

Stavovské divadlo, otevřené roku 1783, sloužilo od počátku představením v němčině, italštině a češtině. Roku 1862 se český soubor odstěhoval do nově postaveného Prozatímního divadla na nábřeží Vltavy a stará stavovská scéna zůstala Němcům.

16 Správně „der Böhme“ – Čech.

17 Autorem pochodové písně „O, du mein Österreich“ (O, mé Rakousko) z roku 1849 je Franz von Suppé. Zpívá se v ní o krásě rakouské krajiny.

Roku 1888 otevřel Německý divadelní spolek soukromou budovu Nového německého divadla (dnes Státní opery), kam se přestěhoval německý operní provoz. Od této chvíle hráli v Praze Němci ve dvou budovách, Češi v jedné. Už od přelomu století se v českých divadelních kruzích hovořilo o postavení druhého českého divadla v Praze, ale záměr se nepodařilo realizovat. V revoluční náladě po provolání republiky se v českých kruzích objevovaly tendence využít moci většinového národa ve státě a budovu Stavovského divadla (kde mělo české divadelnictví svůj významný začátek) prostě obsadit. Prezident Masaryk byl vždy proti takovému násilnému řešení a přislíbil přispět na stavbu druhé české scény z Národního fondu částkou 5 000 000 korun. Iniciativa k obsazení domu však neustávala. Varovné příznaky se objevily v letech 1919–1920 v ulicích západočeských měst, kde čeští obyvatelé káceli pomníky a sochy historických osobností (Peroutka 1991: 1284–1300). V Praze pak došlo 16. listopadu 1920 v odpoledních hodinách na poslední okamžiky dramatu.

Záznam telefonického hovoru ze dne 16. 11. 1920, ve 4:15 h odpoledne D 8734/20

Z policejního ředitelství se telefonuje, že po táboru lidu na Václavském náměstí táhl zástup 1500 lidí k německému divadlu, kde asi 200 ruských legionářů, jichž počet vzrostl asi na 400, obsadilo toto divadlo, stráž nemohla odolati a ustoupila.

Po obsazení zavoláni byli herci Deyl a Nový, kteří z balkonu k lidu mluvili a jej uklidňovali, aby nic neničil, ježto jim to beztoho případně. Policie má dojem, že herci o tom všem věděli. Na to táhl zástup do Kasína německého.¹⁸ Když vyházeli nějaké spisy, pak sochy císařské a emblemy buršácké, načež pokusili se vniknout do kabaretu Sanssouci v Grand hotelu,¹⁹ což se jim však nezdařilo. Po té odešli k Bohemii,²⁰ kdež vynutili slib, že nebude Bohemie vycházeti, s tímž se spokojili. Posléze vnikli prý ještě do Tagblattu.²¹ O tom však není ještě dosud podrobnějších zpráv. Demonstrací účastnili se vesměs lepší třídy, nikoli spodina, a slyšeti stále hlasy, aby nic nebylo ničeno.

[Nečitelná šifra]

Záznam ze dne 16. 11. 1920, před 18 h, senát D 8734/20

Profesor Zenkl, starosta města Karlína, který včera (již asi potřetí) přál si slyšeti od pana kancléře autoritativní prohlášení, za kterou ze souběžných akcí divadelních (druhá scéna) staví se pan president. Přišel dnes ke mně v budově senátu a hned se mne tázal, před tím s nikým nemluviv, je-li mezi senátory uspokojení nad zabráním Stavovského divadla. Řekl jsem mu, že naopak, že pokud jsem měl příležitost slyšeti, všeobecně se to odsuzuje. Opakoval opět, že je nutno říci konečně z povolané strany, jak bude otázka divadelní řešena. Při tom sdělil, že herec Deyl shání orchestr, aby ještě dnes bylo ve Stavovském divadle hráno.

[Nečitelná šifra]

18 Dnes Slovanský dům, ulice Na Příkopě.

19 Sanssouci v Grand hotelu, v dolní části Václavského náměstí.

20 Sídlo redakce německého listu Bohemia bylo v Řetězové ulici, Praha 1.

21 Sídlo redakce listu Prager Tagblatt bylo v Panské ulici č. p. 8.

Záznam ze dne 16. 11. 1920, 18:20 h odpoledne

D 8734/20

Pan kancléř sdělil telefonicky panu ministrovi Národní obrany Husákovi tento rozkaz pana presidenta.

Pan president Vás žádá, abyste si dal ihned k sobě povolati Dra Girsu,²² generály Čečka a Syrového²³ a případně i jiné vyšší legionářské důstojníky, a vyzvete je, aby se vydali ihned mezi legionáře a napravili jim hlavu. Ať jim řeknou, že takovýmto jednáním rozruší stát a přivedou to tam, kde jsme byli před 300 roky.

Pan president klade na intervenci shora jmenovaných velkou váhu.

Tento záznam sepsal jsem na rozkaz pana kancléře.

[Nečitelná šifra]

Záznam ze dne 17. 11. 1920 15:45 h

D 8571/20

Ministerský rada Dr. Schieszl²⁴ sděluje z posl[anecké] sněm[ovny] toto: Parlament jest obklíčen, policie lid neudržela. Jako deputace předpuštění do parlamentu legionáři, vyjednává s nimi poslanec Habrman, poněvaž, jak se zdá, z vlády není v poslanecké sněmovně nikdo přítomen. V davu před parlamentem je viděno heslo, aby vydání byli poslanec Baeran a poslanec Ladgmann.²⁵ Policie to prohrála, jízdní policie byla rozprášena a jednotliví strážníci na koních jsou honěni.

Sděleno ihned majoru Dru Rejholcovi.

[Nečitelná šifra]

Pouliční akce téhož dne o něco později:

Záznam ze dne 17. 11. 1920, 16:15 h odpoledne

Ministerský rada dr. Schieszl sděluje dále toto: Legionářský plukovník Gibiš²⁶ mluvil z rampy před Rudolfinem, a sice v tom smyslu, že poslanec Baeran jest vyloučen na řadu schůzí, načež ovšem zástup křičel, že to nic není, že jim má být vydán, Gibiš ubezpečoval, že vše mají legionáři v rukou, že jest to tudíž na dobré cestě, a vyzval dav k rozchodu. Výzva zůstala úplně bez účinku. Také výzva poslance Habrmana zůstala bez účinku.

Dav obíhá sněmovnu, huláká, jinak nedopustil se žádného násilí.

[Záznam na psacím stroji, bez podpisu]

- 22 Václav Girsu (1875 Šepetovka – 1954 Praha), chirurg a diplomat, dlouhodobě žijící v Rusku. Viz *Biografický slovník českých zemí*, Praha 2016, s. 637.
- 23 Stanislav Čečka (1886 Lišno – 1930 České Budějovice), generál, příslušník a velitel čs. legií v Rusku. Viz *Biografický slovník českých zemí*, Praha 2008, s. 503 – Jan B. Syrový (1888 Třebíč – 1960 Praha), čs. armádní generál, velitel Čs. legií v Rusku. Viz Wikipedia.
- 24 Josef Schieszl (1876 Ždánice na Moravě – 1970 Praha), český politik, poslanec, pracovník Kanceláře prezidenta republiky. Jeho pozůstalost je v Národním archivu. Viz J. Křestán: Josef Schieszl a jeho písemná pozůstalost – online: <http://old.nacr.cz/E-publ/paginae/fulltext/1994/Krestan.pdf>.
- 25 Alois Baeran (1872 Brno – 1936 Berlín), poslanec, radikální kritik československého státu, aktér parlamentních výtržností. – Rudolf Lodgmann von Auen (1877 Hradec Králové – 1962 Mnichov), poslanec, aktivní činitel provincie Deutschböhmen. Oba viz diplom. práce: Pavla Kajzrová: *Rudolf Lodgmann von Auen a jeho vztah k Československu*, Univerzita Karlova Praha, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Praha 1997.
- 26 Ignác (Hynek) Gibiš, (1871 Olešnice u Častolovic – 1936 Dobrá Voda), plukovník československé armády. Viz *Biografický slovník českých zemí*, Praha 2016, s. 624.

Záznam ze dne 18. listopadu 1920

D 8672/20

Policejní presidium hlásí.

Celkem je klid. U německého divadla nového počaly se shromažďovat hloučky, které byly rozehnány a divadlo obsazeno policií a četnictvem. Vzdor tomu vniklo několik legionářů do divadla a nyní právě s ředitelem vyjednávají. Policie se pokusí legionáře dostat na policejní ředitelství, kdež by byli podrobeni přísnému výslechu, a kdyby se zjistilo, že snad vyhrožovali, bylo by proti nim zakročeno. V divadle se hráti bude. Hlášen byl doposud jediný případ vniknutí do místnosti, a sice u firmy Schlesinger v Hybernské ulici, když asi 50 lidí vniklo do krámu, vyneslo odtamtud obraz Habsburků a Viléma, uspořádalo s nimi pochod po Příkopech a Václavském náměstí. K rabování nedošlo.

[Nečitelný podpis]

Po obsazení divadla legionáři a českými herci 16. listopadu 1920 zasedala vláda 3. ledna 1921. Všichni ministři přijali jako fakt, že Stavovské divadlo zůstane Čechům.²⁷ Vláda chtěla nabídnout vedení německé scény, že přispěje na postavení nové budovy v Praze na Vinohradech a že bude po několik let přispívat na provoz souboru. Ministři nechtěli „vrátit Stavovské divadlo Němcům“, protože by tak „vzniklo velké politické riziko“ a začalo by protestovat české obyvatelstvo. Mezi českými divadelníky se rychle objevily hlasy, že vlastně Stavovské divadlo nepotřebují, že je ve špatném stavu, stojí v sevřeném prostoru, kde není možné je rozšířit, a uvnitř nemá dost místa pro moderní techniku. Vyskytl se architektonický návrh na zbourání domu a na novou zástavbu celého Ovocného trhu. Věc se protahovala a názory ministrů se rozcházely. Jaroslav Kvapil, až do konce roku 1921 vlivný sekční šéf Ministerstva školství a Národní osvěty, trval na tom, aby se staré, technicky antikvární a prostorově nevýhodné Stavovské divadlo vrátilo Němcům a pro českou činohru se postavil moderní, účelný a pohodlně zařízený dům.²⁸ Krátce nato, již v roce 1922, se však Kvapil přiklonil k variantě přijmout za druhé české státní divadlo někdejší městskou scénu na Vinohradech (1908), jež se po vzniku Velké Prahy v roce 1920 stala divadlem i pro řadu dalších připojených malých obcí.²⁹ Jiná politicky silná skupina zamýšlela koupit budovu Varieté v Karlíně, jež byla dočasně na prodej a jako druhé české divadlo představovala přijatelnou variantu. K tomuto účelu bylo ovšem třeba, aby Masaryk realizoval svůj někdejší slib a věnoval ze svého fondu na stavbu druhého českého divadla 5 000 000 Kčs. Počítalo se s tím, že si stát ponechá Stavovské divadlo a s použitím Masarykova daru koupí ještě budovu v Karlíně.

V souvislosti se zábořem Stavovského divadla se Masaryk poprvé otevřeně postavil proti pragmatické politické logice. Trval na tom, že Stavovské divadlo bylo získáno nemravným způsobem a že dohoda uzavřená s Němci musí být „slušná“. V záznamech prezidentovy kanceláře je jeho text dochován třikrát, vždy formulován stejnými slovy. První záznam je ze 17. června 1921.

Trvám na tom, co jsem řekl. Peníze dám jen, docílí-li se *slušná* dohoda s Němci o Stavovském divadle. To je širší pojem tedy než jen *vrácení* Stavovského divadla Němcům. Vrácení by byl pouze nejlacnější způsob dohody té. (To je ovšem

27 Tuto fázi událostí exponované aféry podrobně popisuje Hilmera (1991), včetně citací z korespondence a záznamů z konverzací z Kanceláře prezidenta.

28 Viz dopis patrně Šámalovi z 26. 1. 1922, Archiv Kanceláře prezidenta republiky, T 196/22.

29 Zákon č. 114/1920 Sb. (tzv. Velká Praha), realizovaný 1. 1. 1922.

to, dovedou-li našiinci projednat věc rozumně.)* Opakuji, dám peníze, docílí-li se s Němci v otázce Stavovského divadla slušná dohoda.
17. VI. [1921]

[Zapsal: Dr. Kučera, sekretář]

NB. [Zapsal Dr. Kučera]: Referoval jsem o tomto záznamu i o zprávě ministerstva veřejných prací současně, aby vynikla vrtkavost rozhodnutí (15. t. m. propadá termín, do něž stojí Družstvu banka ve slovu). Pan prezident byl úplně informován, věděl i o těch právních potížích, jako náhrada škody atd. Rozhodnutí je tedy uvážené.
Kuč[era]

* Výrok v závorce je důvěrný.³⁰

Nakonec rozhodlo stanovisko vlády. Stavovské divadlo Němcům vráceno nebylo a pan prezident nedal k dispozici 5 000 000 korun. Koupě karlínského divadla bez Masarykova příspěvku nebyla možná a Praha ještě dlouhou řadu let neměla druhou českou státní divadelní budovu.

Bibliografie

- BONDI, Gustav. 1924. *Geschichte des Brünnner deutschen Theaters 1600–1925*. Brünn: Verlag des Deutschen Theatervereins, 1924.
- HILMERA, Jiří. 1991. *Stavovské národu! O tom, jak se Stavovské divadlo stalo součástí divadla Národního*. Praha: Stavovské divadlo – Činohra Národního divadla v Praze, 1991.
- LUDVOVÁ, Jitka. 2000. Národní a menšinové divadlo. Idea a její realizace. *Divadelní revue* 11, 2000, č. 3, s. 62–67.
- LUDVOVÁ, Jitka. 2012a. Alexander Moissi a Praha Dokumenty k biografii. *Divadelní revue* 23, 2012, č. 1, s. 60–77.
- LUDVOVÁ, Jitka. 2012b. *Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845–1945*. Praha: Institut umění – Divadelní ústav – Academia, 2012.
- LUDVOVÁ, Jitka. 2019. Rakouské tradice v českém divadelnictví. In *Pražský sborník historický* 47. Praha: Archiv hl. města Prahy, 2019, s. 193–226.
- PEROUTKA, Ferdinand. 1991. *Budování státu III*. Praha: Lidové noviny, 1991.

PhDr. Jitka Ludvová, CSc.
Institut umění – Divadelní ústav
emeritní členka Kabinetu pro studium
českého divadla
jitka.ludvova@idu.cz

Jitka Ludvová se zabývá dějinami hudebního a divadelního života německé menšiny v českých zemích. Tomuto tématu věnovala souhrnnou monografii *Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845–1945* (Praha: Academia 2012) a řadu studií a encyklopedických hesel v české i zahraniční literatuře.

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

30 Připsáno na originálu dopisu T 667/21, Archiv Kanceláře prezidenta republiky.

Obr. 2. Ernst Toller v bavorské věznici
Niederschönenfeld (1919–1924).
Foto National Library of Israel, Schwadron-
-Collection. Creative Commons Attribution
3.0 Unported license. Wikimedia commons.